

dr hab. prof. AJD Eligiusz Małolepszy

e.malolepszy@ajd.czyst.pl

*Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii*

<http://dx.doi.org/10.16926/zdwwfsit.04>

Wychowanie fizyczne i sport na wsi w Polsce w latach 1918–1939

Streszczenie

W Polsce międzywojennej nastąpił rozwój wychowania fizycznego i sportu na wsi. Dużą rolę w popularyzowaniu i upowszechnianiu aktywności fizycznej na wsi odegrała działalność struktur administracyjnych Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Aktywność fizyczna obecna była na zajęciach dydaktycznych szkół powszechnych i szkół rolniczych na wsi. Kolejnym istotnym elementem w propagowaniu wychowania fizycznego i sportu była działalność Wiejskich Uniwersytetów Ludowych, w programie których obecne były zajęcia wychowania fizycznego, sportu, higieny, a także turystyki i krajoznawstwa. Ważne miejsce zajmowało wychowanie fizyczne, sport i przysposobienie wojskowe w programach i działalności wiejskich organizacji młodzieżowych, tak o charakterze ogólnopolskim, jak i regionalnym. Oprócz organizacji młodzieży wiejskiej aktywność fizyczną realizowały organizacje młodzieżowe i społeczne, działające w środowisku wiejskim, m.in. Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” oraz Związek Strzelecki.

Słowa kluczowe: wychowanie fizyczne, sport, wieś, Polska, lata 1918–1939

Celem pracy jest przedstawienie wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 1918–1939. W zakresie stanu badań największe znaczenie posiadają publikacje Eligiusza Małolepszego¹. Społeczeństwo II Rzeczypospolitej zamieszkiwało w ogromnej większości na terenach wiejskich. Uwaga ta odnosi się głównie do województw położonych we wschodniej części Polski: lubelskiego, nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego (ludność wiejska w tych województwach stanowiła ponad 80% wszystkich mieszkańców). Tylko w czterech województwach wskaźnik ludności wiejskiej wynosił poniżej 70%: łódzkim (58,9%), poznańskim

---

¹ E. Małolepszy, *Stan badań nad dziejami wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] J. Kosiewicz, T. Michaluk, K. Pezdek (red.), *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*, Wrocław 2013, s. 296–303.

(66,5%), pomorskim (64,1%) i śląskim (66%)². Według spisu ludności z 30 września 1921 r. Polska liczyła 27177 tysięcy mieszkańców, z czego na wsi mieszkało 20250 tysięcy (stanowiło to 75,4% ogółu społeczeństwa). Natomiast według kolejnego spisu ludności z 1938 r. Polska liczyła 34849 tysięcy mieszkańców, z czego na wsi mieszkało 24394 tysięcy (70% społeczeństwa)³.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości przez Polskę podejmowano próby utworzenia instytucji mającej na celu propagowanie aktywności fizycznej. W latach 1919–1922 przy Ministerstwie Zdrowia Publicznego powołano organ doradczy, opiniodawczy, jakim była Rada do Spraw Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej (RdSWFiKC)⁴. W 1921 r. na posiedzeniu RdSWFiKC, jak pisze H. Mierzwiński, „działacz turystyczny i sportowy, Mieczysław Orłowicz, zaproponował, by zagadnienie sportu wiejskiego realizować za pośrednictwem wiejskich straży pożarnych i poprzez ustanowienie instruktorów wędrownych”⁵.

Struktury centralne zarządzania wychowaniem fizycznym i sportem zostały utworzone w Polsce w styczniu 1927 r. W dniu 28 stycznia 1927 r. utworzono Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW)⁶. PUWFiPW posiadał swoje odpowiedniki na szczeblu administracji państwowej: Wojewódzkie, Powiatowe i Gminne Komitety Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (KWFiPW). Szczególnie Powiatowe i Gminne KWFiPW odegrały ważną rolę w zakresie propagowania i upowszechnienia wychowania fizycznego i sportu na terenach wiejskich. Działalność tych struktur ożywiła aktywność fizyczną mieszkańców wsi⁷. O możliwościach działalności Powiatowych i Gminnych KWFiPW decydowały nakłady finansowe. Budżet PUWFiPW oraz wydatki samorządów na kulturę fizyczną i przysposobienie wojskowe były stosunkowo najwyższe w latach 1928–1930, natomiast w następnych latach wykazywały tendencję spadkową⁸. Istotnym elementem w propagowaniu i popularyzowaniu aktywności fizycznej na wsi przez Powiatowe KWFiPW było przeprowadzanie powiatowych „Świąt WFiPW”, m.in. w 1930 r., tego rodzaju imprezy sportowe zostały zorganizowane w 9 województwach, 222 starostwach i 277 gminach⁹.

² Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2015 (II wydanie), s. 11.

³ Zob. L. Gradowski (red.), *Polska 1918–1988*, Warszawa 1989, s. 9.

⁴ Zob. L. Szymański, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995, s. 14.

⁵ H. Mierzwiński, *Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” wobec problemów wychowania fizycznego, sportu i turystyki (1928–1948)*, Biała Podlaska 1992, s. 8–9.

⁶ Zob. P. Rozwadowski, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927–1939*, Warszawa 2000, s. 25.

⁷ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej...*, s. 50–64.

⁸ Zob. L. Szymański, *Kultura fizyczna...*, s. 39–50.

⁹ Zob. E. Małolepszy, *Polityka władz II Rzeczypospolitej wobec wychowania fizycznego i sportu na wsi*, [w:] J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy (red.), „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna”, z. VI, Częstochowa 2005, s. 65.

Zarządzenie Rady Ministrów z 28 stycznia 1927 r. powołało jednocześnie do życia Radę Naukową Wychowania Fizycznego (RNWF) jako organu doradczego PUWFiPW. W skład RNWF wchodził z urzędu: przedstawiciele Ministerstwa Spraw Wojskowych, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz członkowie Rady z nominacji: pracownicy naukowcy z zakresu wychowania fizycznego i sportu, wojskowi, lekarze, przedstawiciele oświaty¹⁰. Na posiedzeniach RNWF były omawiane problemy kultury fizycznej. W tej kwestii zabierali głos m.in. marszałek Józef Piłsudski, Eugeniusz Piasecki i Stanisław Ciechanowski. Dyskusja odnosiła się głównie do programu wychowania fizycznego i sportu na wsi, jak i do wypracowania celów i zadań w zakresie propagowania i upowszechniania kultury fizycznej na wsi¹¹.

Prace nad usportowieniem wsi, w tym rozwoju infrastruktury wychowania fizycznego i sportu, zintensyfikowano w Polsce w II połowie lat trzydziestych XX w. Świadczyły o tym nie tylko postulaty i wnioski RNWF w odniesieniu do kultury fizycznej w środowisku wiejskim, lecz również wdrażanie ich w praktycznej działalności¹². Przykładem szerokiego rozwoju infrastruktury były gminy powiatu piotrkowskiego (województwo łódzkie), a także inne obszary Rzeczypospolitej Polskiej. Budowę boisk i strzelnic małokalibrowych realizowano w powiecie piotrkowskim, m.in. w gminach: Bełchatów, Chabielice, Grabica, Gorzkowice, Kamieńsk, Kleszczów, Łękawa, Podolin, Sulejów, Szydłów, Wadlew, Wolbórz, Woźniki. Oprócz powiatu piotrkowskiego rozwój infrastruktury sportowej nastąpił m.in. w powiecie brzeżańskim (województwo tarnopolskie), w powiecie bydgoskim i tureckim (województwo poznańskie) oraz w powiatach województw kresowych: nowogródzkiego, poleskiego i wileńskiego¹³. Powodem tych zmian była nie tylko potrzeba rozwoju aktywności fizycznej społeczności wiejskiej, lecz sprawy związane z obronnością państwa – wyższa sprawność fizyczna przyszłych osób, odbywających służbę wojskową¹⁴.

W środowisku wiejskim istotne znaczenie w rozwoju aktywności fizycznej miała oświata. Szkoły powszechne na wsi były w większości placówkami nisko zorganizowanymi: jedno-, dwu- i trzyklasowymi. Nauczyciele w tego typu szkołach prowadzili wszystkie przedmioty przewidziane w programie danej klasy. O trudnościach w realizacji wychowania fizycznego w szkolnictwie powszechnym pisze M. Krawczyk w artykule pt. *Wychowanie fizyczne w szkole I-go stopnia organizacyjnego*:

¹⁰ Tamże, s. 60.

¹¹ Tamże, s. 65.

¹² Zob. E. Małolepszy, *Rozwój infrastruktury dla potrzeb wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w II połowie lat trzydziestych XX wieku*, [w:] L. Nowak (red.): *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 8, Gorzów Wlkp. 2008, s. 391. Zob. też tenże, *Infrastruktura sportowa, a rozwój wychowania fizycznego i sportu na wsi w powiecie piotrkowskim w II połowie lat trzydziestych XX w.*, [w:] A. Nowakowski, W. Bajorek (red.), *Szkice z historii i współczesności zarządzania kulturą fizyczną w Polsce*, Rzeszów 2012, s. 48–65.

¹³ Zob. E. Małolepszy, *Rozwój infrastruktury...*, s. 383–390.

¹⁴ Tamże, s. 391.

Zagadnienie wychowania fizycznego w szkole o 1 lub 2 nauczycielach nigdy nie stało na należytym poziomie, zawsze nastęczało wielkie trudności ze względu na mały wymiar czasu i łączenie podczas ćwiczeń cielesnych 3 do 5 roczników nauczania i przy tym razem chłopców i dziewcząt [...]¹⁵.

W upowszechnianiu aktywności fizycznej duże znaczenie miała działalność szkół rolniczych. Władysław Kawalek, członek Koła Młodzieży Wiejskiej (KMW) w Granatowie, uważał, że „wieś nie docenia sportu, a jeżeli on jest na wsi uprawiany, to najwięcej w Szkole Rolniczej, a następnie w nielicznych tylko Kołach Młodzieży Wiejskiej i innych organizacjach młodzieżowych”¹⁶. W 1920 r. w Polsce istniały 52 szkoły rolnicze, które kształciły 1182 uczniów; w 1925 r. liczba szkół rolniczych wzrosła do 90, a uczniów do 3010; w 1929 r. było 127 szkół i 5697 uczniów; w 1939 r. było 186 szkół rolniczych¹⁷. Szkoły rolnicze męskie prowadziły działalność dydaktyczną opartą na 3-semestralnym okresie kształcenia, jak i na 11-miesięcznym programie nauczania, m.in. w Mieczysławowie k. Kutna oraz Mokrzyszowie k. Tarnobrzega¹⁸. W ramach przygotowania uczniów do pracy społecznej w szkołach prowadzono m.in.: straż pożarną, sport i przysposobienie wojskowe. Realizacja kursu przysposobienia wojskowego w szkole rolniczej zapewniała skrócenie służby wojskowej o 3 miesiące¹⁹. W Szkole Rolniczej w Trzyciążu (województwo kieleckie) realizowano sekcję wycieczkową i sportową. Oprócz sekcji prowadzono zajęcia sportu i przysposobienia wojskowego w ramach zajęć obowiązkowych²⁰.

Na terenie województwa poznańskiego szkoły rolnicze żeńskie (Publiczne Szkoły Przysposobienia Gospodyń Wiejskich) prowadziły działalność w Odolanowie (powiat Ostrów Wlkp.), Tuchorzy (powiat wolsztyński) i Witkowie (powiat gnieźnieński)²¹. W programie nauczania prowadzono przedmioty zawodowe z zakresu organizacji i prowadzenia gospodarstwa rodzinnego, jak i przedmioty pomocnicze: religia, język polski, nauka o Polsce współczesnej, rachunki, śpiew i wychowanie fizyczne (ćwiczenia cielesne). Do szkół rolniczych żeńskich były przyjmowane kandydatki, które ukończyły 16 lat. Szkoły te były przeznaczone „wyłącznie dla córek włościańskich”. W zakresie szkolnictwa rolniczego żeńskie-

¹⁵ M. Krawczyk, *Wychowanie fizyczne w szkole I-go stopnia organizacyjnego*, „Wychowanie Fizyczne w Szkole” 1935/1936, nr 4, s. 97–98.

¹⁶ „Młoda Wieś” (Łuck) 1939 nr 7, s.13; Zob. E. Małolepszy, A. Płomiński, *Kultura fizyczna i turystyka w szkołach rolniczych oraz w działalności Wiejskich Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Pedagogika” 2013, t. 22, s. 467–478.

¹⁷ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna...*, s. 14.

¹⁸ „Młoda Polska” 1930, nr 1, s. 15.

¹⁹ Dla osób, które osiągnęły II stopień przysposobienia wojskowego przewidziano ulgę w służbie wojskowej. Taka osoba rozpoczynała 3 miesiące później służbę wojskową.

²⁰ „Młoda Polska” 1930, nr 21, s.16.

²¹ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHRLW), Szkoły Rolnicze, b.r.w., s. 20–25.

go przewidziano także Szkoły Wędrownie Żeńskie (3-miesięczne). W placówkach tych realizowano skrócony program kształcenia (program właściwy realizowano w ramach 11-miesięcznych szkół rolniczych żeńskich). W programach „szkół wędrownych” przewidziano zajęcia higieny: „ogólne wiadomości o człowieku, higiena osobista i społeczna, choroby społeczne i zakaźne, pierwsza pomoc w nagłych wypadkach, higiena matki i dziecka”²². Szkoła Rolnicza Wędrowna Żeńska istniała w Witkowie.

Wychowanie fizyczne i sport systematycznie były realizowane w Szkole Rolniczej w Dobryszycach²³. Proces kształcenia w szkole realizowany był przez 11 miesięcy (od 15 stycznia do 15 grudnia). W programie szkoły przewidziano następujące przedmioty: religia, język polski i literatura, rachunki, historia Polski i nauka o Polsce, geografia, botanika, chemia, zoologia, fizyka, uprawa roli i roślin, hodowla zwierząt, organizacja gospodarstw i rachunkowość, weterynaria, ogrodnictwo, pszczelarstwo, miernictwo, sprawy agrarne, nauki o spółdzielczości, budownictwo wiejskie, prawo gminne, rysunki i kaligrafia, higiena i ratownictwo²⁴. Uczniowie codziennie realizowali 5 godzin zajęć dydaktycznych oraz 4 godziny zajęć praktycznych. W zakresie pozalekcyjnym uczniowie poświęcali czas na czytelnictwo, przygotowanie lekcji, pogadanki, gimnastykę, ćwiczenia strażackie. W szkole działała sekcja sportowa, która prowadziła treningi lekkoatletyczne, urządzała zawody sportowe i organizowała rozgrywki w piłkę „narodówkę”²⁵.

W szkołach rolniczych urządzano współzawodnictwo sportowe, m.in. w Szkole Rolniczej w Sobieszynie rozegrano w 1923 r. wewnętrzne zawody w lekkoatletyce (na program zawodów składały się biegi na dystansie 100 m i 1000 m, skok wzwyż, skok w dal, rzut dyskiem, pchnięcie kulą, rzut piłeczką palantową)²⁶.

Wychowanie fizyczne, sport, przysposobienie wojskowe oraz turystyka były realizowane w Wiejskich Uniwersytetach Ludowych (WUL)²⁷. W dniu 1 listopada 1924 r., staraniem Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNP), został uruchomiony WUL w Szycach (pod Krakowem). Pracami WUL w Szycach kierował Ignacy Solorz²⁸. Warto zwrócić uwagę, iż I. Solorz w 1922 r. wyjechał na praktykę rolniczą do Danii, gdzie m.in. zapoznał się z działalnością uniwersytetów ludowych. Wykładowcą w WUL w Szycach była żona I. Solorza – Zofia Solorz (z domu Michałowska). W 1930 r. WUL w Szycach przyjął oficjalną

²² Tamże, s. 28–29.

²³ „Siew” 1928, nr 8, s. 13.

²⁴ „Młoda Polska” 1923, nr 19, s. 14–15.

²⁵ E. Małolepszy, A. Płomiński, *Kultura fizyczna i turystyka...*, s. 470.

²⁶ „Siew” 1923, nr 21, s. 12.

²⁷ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i turystyka w działalności Wiejskich Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej*, [w:] M. Zowisło, J. Kosiewicz (red.), *Sport i turystyka w zwierniku wartości społecznych*, Kraków 2015, s. 168–176.

²⁸ Zob. *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, Warszawa 1989, s. 367; M. Mioduchowska, *Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej 1912–1928*, Warszawa 1984, s. 275–276.

nazwę „Wiejski Uniwersytet Orkanowy”²⁹. W WUL w Szycach rokrocznie prowadzono kursy dla dziewcząt i chłopców³⁰. „Wiejski Uniwersytet Ludowy w Szycach, jak czytamy w numerze 17–18 „Młodej Polski” z 1925 r., budzi i rozwija głębokie życie indywidualne u wychowanków, zapala do tego, co piękne i szlachetne, daje im wyższe pojmowanie życia oraz wytwarza nastrój radosnej pracy dla siebie i dla drugich”³¹.

W dniu 30 marca 1925 r. po zakończeniu kursu męskiego, rozpoczął się kurs letni (3-miesięczny) dla dziewcząt WUL w Szycach. Warunkiem uczestnictwa w nim było ukończenie 18. roku życia. Program kursu obejmował m.in.: naukę języka polskiego, rachunki, historię powszechną, historię Polski, geografii, przyrodę, higienę, gimnastykę, śpiew, zagadnienia wychowawcze, nauka gospodarstwa domowego i robót ręcznych³². „Działalność wychowawcza Zakładu wyrażać się będzie w stałym współżyciu rodzinnym z nauczycielami [...]; we współpracy w «Kole Koleżeńskim», istniejącym jako organizacja samorządu wychowanków, w kultywowaniu śpiewu, muzyki oraz gier i zabaw towarzyskich [...]”³³. WUL w Szycach dysponował boiskiem sportowym do przeprowadzania zajęć aktywności fizycznej. W dniu 7 kwietnia 1926 r. miał zostać otwarty nowy (3-miesięczny) kurs dla dziewcząt³⁴. Na kursie zaplanowano m.in. zajęcia teoretyczne i praktyczne wychowania fizycznego oraz gier sportowych.

Działalność WUL w Szycach pod patronatem ZPNPSP trwała do 1931 r. Tradycje WUL w Szycach kontynuował utworzony w 1932 r. Wiejski Uniwersytet Orkanowy (WUO) w Gaci Przeworskiej (województwo lwowskie)³⁵. Dyrektorem i wykładowcą WUO w Gaci Przeworskiej w latach 1932–1939 był I. Solorz. W 1937 r. został wybudowany wysiłkiem społecznym budynek na „Gackiej Górcie” stanowiący siedzibę WUO.

W Szycach, począwszy od 1932 r., funkcjonował Wiejski Uniwersytet Ludowy im. W. Orkana. Kierownikiem WUL był Jan Lipka, zaś instytucją prowadzącą było Towarzystwo Wiejskich Uniwersytetów Ludowych. W numerze 5. „Siewu” z 1932 r. opublikowana została notatka dotycząca działalności WUL w Szycach. W programie kursu żeńskiego, który miał się odbyć w okresie od 1 kwietnia do 1 lipca 1932 r., wśród zajęć praktycznych przewidziano realizację wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego³⁶. Zajęcia gimnastyki były prowadzone w jednostce 45-minutowej w czasie przedpołudniowym. Wychowanie fizyczne

²⁹ J. Kowal, *Wici. Powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1928–1939*, Warszawa 1964, s. 217. Jak pisze J. Kowal, WUL w Szycach przyjął nową nazwę dla „uczczenia pamięci zmarłego w tym roku wybitnego pisarza pochodzenia chłopskiego Władysława Orkana”.

³⁰ „Młoda Polska” 1926, nr 5, s. 13; „Młoda Polska” 1926, nr 19, s. 19.

³¹ „Młoda Polska” 1925, nr 17–18, s. 31.

³² „Siew” 1925, nr 8; „Młoda Polska” 1925, nr 5, s. 1–2.

³³ „Młoda Polska” 1925, nr 5, s. 2–3.

³⁴ „Młoda Polska” 1926, nr 5, s. 13.

³⁵ Zob. J. Kowal, *Wici...*, s. 217.

³⁶ „Siew” 1932, nr 5, s. 4–5.

i przysposobienie wojskowe realizowano w WUL na kursach męskich³⁷. Na kursach w WUL w Szycach słuchacze kursów uprawiali także narciarstwo. W Polsce w okresie do 1939 r. funkcjonowały 23 WUL-e³⁸.

Wychowanie fizyczne i sport realizowano w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych. Wśród nich należy wymienić Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej (CZMW, 1919–1928), CZMW „Siew” (1928–1934), Centralny Związek Młodej Wsi (1934–1939), Związek Młodzieży Ludowej (ZML, 1926–1937) i sekcję wiejską Związku Młodej Polski (1938–1939), Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” (ZMW RP „Wici”, 1928–1939), Małopolski Związek Młodzieży przy Małopolskim Towarzystwie Rolniczym (MZM przy MTR, 1919–1931), Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej (WZMW, 1922–1939), Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej (Wlkp. ZMW, 1927–1936)³⁹.

W życiu polskiej wsi, szczególnie do 1928 r., dużą rolę odegrał CZMW. W 1921 r. odbył się zjazd delegatów CZMW, który zlecił wprowadzenie wychowania fizycznego i sportu oraz organizowanie zawodów sportowych przez poszczególne koła młodzieży⁴⁰. Po posiedzeniu Rady Naczelnej CZMW w 1922 r. władze centralne zaczęły wprowadzać na kursach związkowych ćwiczenia gimnastyczne i sportowe. W latach dwudziestych XX w. nastąpił znaczny wzrost liczby kół oraz młodzieży CZMW uczestniczącej w zajęciach wychowania fizycznego i sportu. W 1919 r. było 5 zespołów wychowania fizycznego i 111 ćwiczących osób, podczas gdy w roku 1925 na ogólną liczbę 447 kół 92 posiadały zespoły sportowo-gimnastyczne, a liczba ćwiczących wynosiła wówczas 1654 osoby⁴¹. Ponadto, spośród 92 zespołów sportowo-gimnastycznych, 53 prowadziły jednocześnie ćwiczenia przysposobienia wojskowego. W 1926 r. został utworzony w CZMW Inspektorat Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

Obradujący w Warszawie w dniu 24 czerwca 1928 r. IX Walny Zjazd CZMW podjął uchwały w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego: „1. Walny Zjazd wzywa te wszystkie koła, które dotąd prac wychowania fizycznego nie prowadzą do natychmiastowego ich rozpoczęcia; 2. Walny Zjazd wzywa sekcje wychowania fizycznego w kołach młodzieży wiejskiej do intensywniejszego zajęcia się pracami przysposobienia wojskowego; 3. Zjazd wzywa Zarządy Wojewódzkie i Powiatowe do intensywnego poparcia prac wychowania

³⁷ Zob. „Młoda Wieś” (Warszawa) 1932, nr 14–15, s. 4; „Młoda Wieś” 1932, nr 18, s. 11.

³⁸ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i turystyka w działalności Wiejskich Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej...*, s.170.

³⁹ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej...*, s. 65–185.

⁴⁰ Zob. M. Sloniewski, *Wychowanie fizyczne i sport w działalności polskich organizacji młodzieżowych związanych z prawicą społeczną w latach 1918–1939*, Warszawa 1984, s. 90.

⁴¹ Zob. E. Małolepszy, *Wychowanie fizyczne i sport na wsi w II Rzeczypospolitej*, [w:] R. Wasztyl (red.), *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, Zeszyty Naukowe nr 85 Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2002, s. 240.

fizycznego i przysposobienia wojskowego na własnych terenach”⁴². Powyższe uchwały świadczyły o ważnej roli aktywności fizycznej w działalności organizacji. Stwarzały możliwości do rozwoju tej dziedziny wśród młodzieży wiejskiej. W 1928 r. doszło do rozłamu w CZMW⁴³. Na czerwcowym zjeździe delegatów powołano CZMW „Siew”. W poszczególnych ZMW, wchodzących w skład „Siewu” wzrastała liczba członków, m.in. Wojewódzki ZMW w Łodzi liczył w 1931 r. 218 kół, w 1932 r. – 307 kół i 17 000 członków; prowadził 68 sekcji wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, w których ćwiczyło 1326 osób⁴⁴. Praca w zakresie wychowania fizycznego i sportu najlepiej była prowadzona w powiecie piotrkowskim. W województwie warszawskim w 1933 r. działało 140 sekcji wychowania fizycznego (w których ćwiczyło 524 kobiety i 882 mężczyzn). Na Polesiu istniało na początku lat trzydziestych XX w. 30 sekcji wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Ogółem CZMW „Siew” w 1933 r. liczył 283 sekcje wychowania fizycznego (3234 osób) i 164 sekcje przysposobienia wojskowego (1697 osób ćwiczących)⁴⁵.

CZMW „Siew” w 1934 r. połączył się z częścią ZML i z częścią Małopolskiego Związku Młodzieży Ludowej. W wyniku połączenia organizacji wiejskich 4 listopada 1934 r. utworzono Centralny Związek Młodej Wsi. W tym okresie działalność związku na polu aktywności fizycznej znacznie osłabła. Dopiero pod koniec lat trzydziestych XX w. widoczny był postęp w zakresie wychowania fizycznego i sportu. Świadczyły o tym uchwały Zjazdu Delegatów Centralnego Związku Młodej Wsi, który odbył się w grudniu 1937 r. w Warszawie, jak i w działalności na rzecz wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego poszczególnych Wojewódzkich Związków Młodej Wsi⁴⁶.

Związek Młodzieży Ludowej powstał w 1926 r. z inicjatywy działaczy Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”. ZML prowadził m.in. działalność w zakresie wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego. Wśród dyscyplin sportowych najbardziej popularnymi były: strzelectwo, tenis stołowy, lekkoatletyka oraz zespołowe gry sportowe. W 1935 r. ZML liczył 830 kół i 29 000 członków⁴⁷. W województwie warszawskim wśród 316 kół ZML 112 posiadało oddziały wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, w których ćwiczyły 1622 oso-

⁴² „Siew”, 1928 nr 29. Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew” i Centralnego Związku Młodej Wsi w latach 1919–1939 (zarys problematyki)*, [w:] W. Mynarski, M. Ponczek (red.), *Tradycje i współczesność kultury fizycznej*. Katowice 2001, s. 92–98.

⁴³ W wyniku podziału w CZMW, wyodrębnił się Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”.

⁴⁴ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności polskich wiejskich organizacji młodzieżowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] B. Woltmann (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, Gorzów Wlkp. 2002, s. 175–176.

⁴⁵ Tamże, s. 176.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Zob. E. Małolepszy, *Wychowanie fizyczne i sport na wsi w II Rzeczypospolitej...*, s. 29.

by (na ogólną liczbę 7563 członków)⁴⁸. W województwie białostockim 127 kół ZML prowadziło sekcje wychowania fizycznego i sportu, w których ćwiczyło 1469 członków. W powiecie wadowickim było zorganizowanych 26 sekcji sportowych⁴⁹. Według stanu na 1936 r., w 250 kołach ZML prowadzono wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe⁵⁰. W październiku 1937 r. w trakcie obrad Zjazdu Walnego ZML podjęto uchwałę o rozwiązaniu ZML i przystąpieniu ZML do Związku Młodej Polski (ZMP)⁵¹. W latach 1937–1939 działalność ZML kontynuowała sekcja wiejska ZMP. W okresie funkcjonowania sekcji wiejskiej ZMP działalność kół na polu wychowania fizycznego i sportu uległa osłabieniu. Natomiast większą uwagę zwrócono na sprawy przysposobienia wojskowego.

Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” został powołany w czerwcu 1928 r. W tym samym roku przy Zarządzie Głównym Związku powołano Komisję Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. W 1937 r. komisję tę przekształcono w Komisję Zdrowia i Wychowania Fizycznego. W 1929 r. ZMW RP „Wici” liczył 305 zespołów i 5000 ćwiczącej młodzieży, z czego najwięcej ćwiczących było w województwie kieleckim – 158 zespołów i około 3000 ćwiczących. W ciągu 1928 r. ZMW RP „Wici” przeprowadził 134 zawody sportowe, w tym 84 zawody lekkoatletyczne. Związek od początku organizował kształcenie własnej kadry instruktorskiej w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Pierwszy, dość dynamiczny okres działań związku na polu sportowym nie został utrzymany. Pod tym względem nastąpiła stabilizacja. Dalszy rozwój prac związku w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu hamował brak wystarczających środków na prowadzenie szerszej działalności. Mimo to władze związku deklarowały potrzebę dalszego upowszechniania aktywności fizycznej wśród młodzieży wiejskiej. Walny Zjazd Delegatów ZMW RP „Wici”, który odbył się w grudniu 1937 r. w Warszawie, podjął w zakresie wychowania fizycznego i sportu następującą uchwałę: „Zjazd uznając wychowanie fizyczne i sport za jeden z ważnych czynników w rozwoju jednostki, jak i ruchu ludowego, jak również w zapewnieniu Rzeczypospolitej Polskiej podstaw obrony – uważa za konieczne zwrócenie większej uwagi na sprawy wychowania fizycznego i sportu w pracach poszczególnych ogniw organizacyjnych, a przede wszystkim Zarządu Głównego. Prowadzenie działalności w tej dziedzinie winno być sprawdzianem aktywności kół młodzieży”⁵².

Prace w zakresie kultury fizycznej prowadziły regionalne związki młodzieży wiejskiej zachowujące samodzielność organizacyjną. Wśród nich należy wymienić: MZM przy MTR, Wołyński ZMW i Wielkopolski ZMW. MZM przy MTR

⁴⁸ Zob. M. Słoniewski, *Wychowanie fizyczne...*, s. 101. Stan na 1933 r.

⁴⁹ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności Związku Młodzieży Ludowej (1926–1937)*, [w:] J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy (red.), *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej Kultura Fizyczna*, z. 5, *Tradycje i współczesność kultury fizycznej w Polsce*, Częstochowa 2003, s. 101–110.

⁵⁰ „Młoda Wieś” (Warszawa) 1937, nr 1–2, s. 2.

⁵¹ Zob. E. Małolepszy, *Wychowanie fizyczne i sport na wsi w II Rzeczypospolitej...*, s. 33.

⁵² „Wici” 1938, nr 3.

odegrał w latach 1919–1931 ważną rolę w rozwijaniu i upowszechnianiu wychowania fizycznego, sportu i innych form uczestnictwa w kulturze fizycznej wśród młodzieży wiejskiej na terenie województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. Na polu aktywności fizycznej jego działalność nasiliła się w II połowie lat dwudziestych i na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w. Ważne miejsce w rozwijaniu aktywności fizycznej przez MZM przy MTR odgrywało przysposobienie wojskowe. Na terenie województwa wołyńskiego działalność w obszarze kultury fizycznej wśród młodzieży wiejskiej prowadził Wołyński ZMW, natomiast na terenie województwa poznańskiego – Wielkopolski ZMW. Z inicjatywy Związków organizowano kursy, w których programie były zajęcia wychowania fizycznego i sportu, tworzone sekcje wychowania fizycznego i sportu przy KMW oraz organizowano zawody sportowe i zajęcia rekreacyjne. W pracach Wołyńskiego ZMW brała udział młodzież polska, ukraińska oraz innych narodowości.

W okresie międzywojennym istotny wkład w rozwój życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego wsi, w tym również upowszechniania wychowania fizycznego, sportu i innych form uczestnictwa w kulturze fizycznej, wniosły organizacje młodzieżowe i społeczne, m.in. Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Żeńskiej (KSMMiŻ), Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (TG „Sokół”), Związek Strzelecki (ZS).

Podczas zjazdu sekretarzy generalnych stopnia diecezjalnego Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w 1919 r., utworzono ogólnokrajową organizację pod nazwą Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (ZSMP). Siedzibą stowarzyszenia został Poznań. W 1934 r. istniejącą dotychczas centralę krajową ZSMP, przekształcono na dwie ogólnokrajowe. Przyjęły one nazwę Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej (KZMM) i Katolickiego Związku Młodzieży Żeńskiej (KZMŻ). Centralom KZMM i KZMŻ podlegały odtąd Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej (KSMM) i Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej (KSMŻ) w poszczególnych diecezjach⁵³. W Katolickich Stowarzyszeniach Młodzieży w myśl zasady „W zdrowym ciele – zdrowy duch”, ważną rolę odgrywały dziedziny aktywności fizycznej. Wychowanie fizyczne w działalności KSM spełniało m. in. takie cele jak: „podtrzymanie i pomnażanie zdrowia, przeciwdziałanie ujemnym wpływom życia codziennego i przyczynianie się do naturalnego rozwoju członków oraz zahartowanie ich na trudy i zmienne warunki pogody; rozwój sprawności ruchowej oraz prowadzenie wychowania fizycznego racjonalnie, aby wyrabiać zamiłowanie dla uprawiania sportu dla zdrowia i moralności”⁵⁴. Wychowanie fizyczne traktowano jako dział wychowania ogólnego. Liczba członków KSMM (a wcześniej młodzieży męskiej w ZSMP) uległa zwiększeniu:

⁵³ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej na wsi w II Rzeczypospolitej*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Antropologia sportu*, Warszawa 2002, s. 426–427.

⁵⁴ „Czyn Katolicki” 1934, nr 5.

w 1927 r. – 68 989 członków, w 1929 r. – 72 544, w 1931 r. – 76 285, w 1933 r. – 133 997, w 1935 r. – 134 000. Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej liczyły w 1936 r. 180 000 członkiń, natomiast w 1937 r. – 175 000⁵⁵. Najwięcej młodzieży w KSMM i KSMŻ pochodziło ze wsi. Odsetek ten w KSMM w latach trzydziestych XX w. wynosił ponad 75%, a w KSMŻ był jeszcze wyższy i przekroczył 80%⁵⁶. Liczba członków i oddziałów SMP, a następnie KSMM i KSMŻ uczestniczących w wychowaniu fizycznym, sporcie i przysposobieniu wojskowym w okresie międzywojennym ciągle wzrastała. W 1932 r. ZSMP liczyło 1669 kół wychowania fizycznego, w których ćwiczyło 32 830 młodzieży męskiej i żeńskiej. Koła te urządziły 2679 zawodów i 6428 wycieczek, wysłało na kursy instruktorskie 577 osób⁵⁷. W 1933 r. w KZMM funkcjonowało 1210 kół prowadzących wychowanie fizyczne i sport, w których ćwiczyło 48 534 osób; 238 kół przysposobienia wojskowego i 3323 ćwiczących. Oddziały KSMM urządziły 5333 zawodów sportowych i 6124 wycieczek. W 1935 r. w 1611 kołach realizowano aktywność fizyczną przy udziale 30 966 ćwiczących; w 1936 r. – 37 832 członków uprawiało aktywność fizyczną. W KSMŻ wychowanie fizyczne i sport uprawiało w 1934 r. – 16 342 osób; w 1935 r. – 30 790; w 1936 r. – 25 925⁵⁸. Wzrost liczby ćwiczących członków ZSMP, a następnie KSMM i KSMŻ wymagał kadry instruktorów wychowania fizycznego oraz odpowiedniej infrastruktury sportowej. Kursy i obozy wychowania fizycznego poszczególne Związki Diecezjalne KSMM i KSMŻ przeprowadzały przeważnie w środowisku wiejskim, m.in. KSMM i KSMŻ Diecezji Częstochowskiej w Działoszynie, Leśniowie, Olsztynie, Przyrowie, Wąsoszu n. Wartą i Woli Grzymalnej. Zwiększał się stan infrastruktury sportowej, m.in. KSMM w 1933 r. posiadały 315 boisk własnych i 1062 wynajętych; w 1935 r. – 708 boisk własnych i 1280 wynajętych; w 1936 r. – 833 boiska własne⁵⁹. W ramach rozgrywek sportowych młodzież wiejska KSMM i KSMŻ brała udział m.in. w zawodach parafialnych, okręgowych i diecezjalnych oraz w zdobywaniu Państwowej Odznaki Sportowej (POS).

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na wsi w Polsce w okresie międzywojennym nie rozwinęło szerszej działalności. Najszerzej uwidoczniła się działalność gniazd wiejskich w Diecezji Pomorskiej i Wielkopolskiej. Stosunkowo więcej gniazd na wsi prowadziło działalność w latach dwudziestych XX w., w porównaniu z okresem lat trzydziestych XX w. Najprężniej działającym gniazdem w środowisku wiejskim było TG „Sokół” w Kozłówce, gdzie odbywały się kursy instruktorskie dla sokolic. W gniazdach wiejskich, w miarę możliwości, prowa-

⁵⁵ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 351.

⁵⁶ Zob. M. Ponczek, *Kultura fizyczna w Polskich Katolickich Organizacjach Młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997, s. 28.

⁵⁷ „Niedziela” 1932, nr 24.

⁵⁸ Zob. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej na wsi w II Rzeczypospolitej...*, s. 429–431.

⁵⁹ Tamże, s. 433.

dzono ćwiczenia wychowania fizycznego i sportu (przede wszystkim gimnastyki i lekkoatletyki), przysposobienia wojskowego oraz pracy kulturalno-oświatowej, wychowawczej i patriotycznej⁶⁰.

Związek Strzelecki odegrał znaczącą rolę w propagowaniu i upowszechnianiu wychowania fizycznego i sportu na wsi. Wiejskie oddziały ZS tworzyły koła i sekcje wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego. Członkowie ZS ze środowiska wiejskiego uczestniczyli w kursach i obozach wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Brali udział we współzawodnictwie sportowym. Wśród najpopularniejszych dziedzin aktywności fizycznej należy wymienić: gry sportowe (piłka nożna, siatkówka), lekkoatletykę, strzelectwo. Aktywny był udział osób wchodzących w skład ZS, w zawodach i próbach mających za cel zdobycie odznak sportowych (m.in. Państwowej Odznaki Sportowej i Odznaki Strzeleckiej)⁶¹.

Niniejsza praca stanowi syntezę wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w okresie międzywojennym⁶². W Polsce międzywojennej w zakresie wychowania fizycznego i sportu na wsi zaszło wiele korzystnych przeobrażeń. Dużą rolę w popularyzowaniu i upowszechnianiu aktywności fizycznej na wsi odegrała działalność struktur administracyjnych PUWFiPW, a także postulaty i wnioski wypracowane na posiedzeniach RNWF. Aktywność fizyczna obecna była na zajęciach dydaktycznych szkół zlokalizowanych w środowisku wiejskim, głównie szkół powszechnych oraz szkół rolniczych. Kolejnym istotnym elementem w propagowaniu wychowania fizycznego i sportu była działalność WUL, w programie których obecne były zajęcia wychowania fizycznego, sportu, higieny, a także turystyki i krajoznawstwa. Ważne miejsce zajmowały wychowanie fizyczne, sport i przysposobienie wojskowe w programach i działalności wiejskich organizacji młodzieżowych, tak o charakterze ogólnopolskim, jak i regionalnym. Oprócz organizacji młodzieży wiejskiej, aktywność fizyczną, również o zabarwieniu paramilitarnym realizowały organizacje młodzieżowe i społeczne, działające w środowisku wiejskim, jak Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży, TG „Sokół” oraz Związek Strzelecki.

⁶⁰ Zob. E. Małolepszy, *Rola i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na wsi w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokółów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego*, Kraków 2010, s. 66.

⁶¹ Zob. E. Małolepszy, *Wychowanie fizyczne i sport w działalności Związku Strzeleckiego na wsi w latach 1919–1939. Zarys problematyki*, [w:] J. Urniaż (red.), *Szkice z historii sportu i sprawności fizycznej*, Olsztyn 2009, s. 75.

⁶² Na ukończeniu jest kwerenda źródłowa prowadzona przez Autora, w celu przygotowania monografii, odnoszącej się do dziejów wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w okresie międzywojennym. W 2015 r. ukazało się II wydanie (nieuzupełnione) pracy nt. *„Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej”*, Częstochowa 2015. W kolejnym roku planowane jest wydanie pracy nt. *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych w Polsce do 1939 r.*

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie.
- Szkoły Rolnicze

II. Źródła drukowane

Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939.

III. Prasa

„Czyn Katolicki” Częstochowa)	1934.
„Młoda Polska” (Kraków)	1923–1930.
„Młoda Wieś” (Łuck)	1939.
„Młoda Wieś” (Warszawa)	1932–1937.
„Niedziela” (Częstochowa)	1932.
„Siew” (Warszawa)	1923–1932.

B. Literatura

Gradowski L. (red.), *Polska 1918–1988*, Warszawa 1989.

Krawczyk M., *Wychowanie fizyczne w szkole I-go stopnia organizacyjnego*, „Wychowanie Fizyczne w Szkole” 1935/1936, nr 4.

Kowal J., *Wici. Powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1928–1958*, Warszawa 1964.

Małolepszy E., *Infrastruktura sportowa, a rozwój wychowania fizycznego i sportu na wsi w powiecie piotrkowskim w II połowie lat trzydziestych XX w.*, [w:] A. Nowakowski, W. Bajorek (red.), *Szkice z historii i współczesności zarządzania kulturą fizyczną w Polsce*, Rzeszów 2012.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew” i Centralnego Związku Młodej Wsi w latach 1919–1939 (zarys problematyki)*, [w:] W. Mynarski, M. Ponczek (red.), *Tradycje i współczesność kultury fizycznej*. Katowice 2001.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej na wsi w II Rzeczypospolitej*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Antropologia sportu*, Warszawa 2002.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności polskich wiejskich organizacji młodzieżowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] B. Woltmann (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, Gorzów Wlkp. 2002.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2015 (II wydanie).

Małolepszy E., *Kultura fizyczna i turystyka w działalności Wiejskich Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej*, [w:] M. Zowisło, J. Kosiewicz (red.), *Sport i turystyka w zwierciadle wartości społecznych*, Kraków 2015.

- Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności Związku Młodzieży Ludowej (1926–1937)*, [w:] J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy (red.), „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej Kultura Fizyczna”, z. V. Tradycje i współczesność kultury fizycznej w Polsce, Częstochowa 2003.
- Małolepszy E., *Polityka władz II Rzeczypospolitej wobec wychowania fizycznego i sportu na wsi*, [w:] J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy (red.), „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna”, z. 6, Częstochowa 2005.
- Małolepszy E., *Rola i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na wsi w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] A. Łopata, J. Fall (red.), *100-lecie V Ogólnopolskiego Zlotu Sokołów w Krakowie – Zlotu Grunwaldzkiego*, Kraków 2010.
- Małolepszy E., *Rozwój infrastruktury dla potrzeb wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w II połowie lat trzydziestych XX wieku*, w: L. Nowak (red.): *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. VIII, Gorzów Wlkp. 2008, s.381–391.
- Małolepszy E., *Stan badań nad dziejami wychowania fizycznego i sportu na wsi w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] J. Kosiewicz, T. Michaluk, K. Pezdek (red.), *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*. Wrocław 2013..
- Małolepszy E., *Wychowanie fizyczne i sport w działalności Związku Strzeleckiego na wsi w latach 1919–1939. Zarys problematyki*, [w:] J. Urniaż (red.), *Szkice z historii sportu i sprawności fizycznej*, Olsztyn 2009.
- Małolepszy E., *Wychowanie fizyczne i sport na wsi w II Rzeczypospolitej*, [w:] R. Wasztyl (red.), *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*. Zeszyty Naukowe nr 85 Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie. Kraków 2002.
- Małolepszy E., Płomiński A., *Kultura fizyczna i turystyka w szkołach rolniczych oraz w działalności Wiejskich Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Pedagogika”, 2013, t. 22.
- Mierziński H., *Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” wobec problemów wychowania fizycznego, sportu i turystyki (1928–1948)*, Biała Podlaska 1992.
- Mioduchowska M., *Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej 1912–1928*, Warszawa 1984.
- Ponczek M., *Kultura fizyczna w Polskich Katolickich Organizacjach Młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997.
- Rozwadowski P., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego 1927–1939*, Warszawa 2000.
- Słoniewski M., *Wychowanie fizyczne i sport w działalności polskich organizacji młodzieżowych związanych z prawicą społeczną w latach 1918–1939*, Warszawa 1984.
- Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, Warszawa 1989.
- Szymański L., *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995.

Abstract

Physical education and sport in rural areas in Poland in the years 1918–1939

Interwar Poland saw the development of physical education and sport in rural areas. An important role in the popularization and promotion of physical activity in rural areas

was played by the activity of administrative structures of the State Office of Physical Education and Military Training. Physical activity was taught in classes in public schools and agricultural schools in rural areas. Another essential element in the promotion of physical education and sport was the activity of Rural People's Universities activities, whose curricula included classes in physical education, sport, hygiene, as well as tourism and touring. Physical education, sport and military training were of great importance in programmes and activity of rural youth organisations, both on all-Poland and regional levels. In addition to rural youth organisations, physical activity was practised by youth and social organisations operating in rural areas including Catholic Youth Associations, Gymnastic Society "Falcon" and Shooting Association.

Keywords: physical education, sport, rural areas, Poland, years 1918–1939